направленных на привитие учащимся желания работать со справочной литературой, формирование ключевых и предметной (языковой) компетентностей.

Ключевые слова: *украинский язык, методика украинского языка, лингвометодическая подготовка, лексикографическая компетентность, студенты, будущие учителя, начальная школа, учащиеся, компетентностный подход, ключевые компетентности, языковая компетентность, словари, справочная литература.*

Отримано редакцією 10.10.2019 р.

УДК 372.31
DOI: 10.31376/2410-0897-2019-3-41-181-186

ТЕХНОЛОГІЇ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ЯК ЗАСІБ ПІДВИЩЕННЯ НАВЧАЛЬНОЇ МОТИВАЦІЇ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

Ремньова Ніна Юріївна
аспірантка
Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка
e-mail: ninaremneva2701@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-5409-4239

У статті розкрито зміст та ознаки критичного мислення, його значення для вчителя і учнів. Досліджено теоретичні й практичні аспекти формування критичного мислення учнів початкових класів. Проаналізовано можливості використання технологій розвитку критичного мислення на уроках у початковій школі. Підкреслено позитивний вплив використання зазначених технологій на підвищення навчальної мотивації учнів.

Ключові слова: *учні початкової школи, критичне мислення, технологія, розвиток, критичний аналіз, творчість, самокритичність, прийняття рішень, генерація ідей, рефлексія.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах становлення України і створення Нової української школи важливе значення має формування творчо й критично мислячих учнів.

Успішність і ефективність процесу формування компетентностей молодших школярів безпосередньо залежать від форм і методів організації навчально-виховного процесу. На сучасному етапі пріоритетними стають сучасні педагогічні технології, що забезпечують активні форми діяльності учнів, залучають їх до творчого процесу пізнання, дослідження проблем, формування власної думки та самореалізації.

Сьогодні вже неможливо навчати традиційно: у центрі навчально-виховного процесу має бути учень. Від розвитку його критичного мислення на уроці, вміння доказово міркувати, обґрунтовувати свої думки, спілкування з учителем, учнями класу залежить успіх свідомого опанування шкільної програми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інтерес до критичного мислення як освітньої інновації виник в Україні, як і в інших пострадянських державах, близько десяти років тому. Натомість у системі освіти США та Канади цей напрям розвивається вже майже півстоліття. Багато ідей і положень у цій галузі витримали перевірку часом і сьогодні потребують поширення і запровадження в сучасних школах. Важливим аспектом критичного мислення є його відповідність вимогам демократизації освіти. Це ефективний спосіб виховання демократичного менталітету громадян, як учнів, так і вчителів.

Критичне мислення слід розуміти як процес розгляду ідей з багатьох точок зору відповідно до їх змістових зв’язків, порівнюючи їх з іншими ідеями.

У теоретичній науковій думці на проблему формування критичного мислення значно вплинули положення Л. Виготського щодо зони найближчого розвитку, який зазначав, що навчання будується не лише на завершених етапах розвитку, а передусім на тих психічних функціях, які ще не дозріли й рухають уперед їх формування; ідеї розвивального навчання Д. Ельконіна та В. Давидова. Про розвиток пізнавальної діяльності, вміння заперечувати вчителеві, сперечатися, відстоювати власні думки ми дізнаємось із досліджень Ш. Амонашвілі та В. Сухомлинського.

З недовірою ставились до розвитку критичного мислення саме в учнів початкових

класів вчені С. Рубінштейн, Ж. Піаже, В. Штерн та ін. Вони вважали, що переважна більшість учнів цього вікового періоду характеризуються такими якостями як наслідуваність, низький самоконтроль, емоційність, образність мислення тощо. Тому проблему розвитку критичного мислення в учнів початкової ланки освіти ці вчені вважали передчасною.

Незважаючи на це, процеси демократизації та глобалізації освіти в сучасних умовах вимагають формування критичного мислення в учнів уже з молодшого шкільного віку. Ігнорування такого підходу значною мірою ускладнює цю проблему в старших класах. Тому деякі аспекти формування критичного мислення в учнів були розглянуті в роботах С. Векслера, А. Байрамова, А. Липкіної, Л. Рибака, В. Сінельнікова. Вчені поставили питання щодо розвитку вміння самостійно осмислювати навчальний матеріал, виконувати нестандартні завдання, робити висновки, помічати як власні помилки, так і помилки своїх однолітків. Проте прямих педагогічних досліджень, спрямованих на вирішення проблеми розвитку критичного мислення саме в учнів початкової школи, відносно небагато. Так, дослідження А. Байрамова було спрямоване на вивчення особливостей розвитку критичного мислення в учнів початкових класів, що відображаються в процесі розв'язання спеціальних завдань – виявлення непорозумінь, помилок, деформованого змісту малюнків і текстів.

Л. Липкіна звернула увагу на розвиток критичності молодших школярів як певної поведінки суб'єкта щодо змісту та результатів його діяльності та діяльності інших. В. Сінельніков виділив дві основні форми критичності та самокритичності: ті, які відображаються в пізнавальній діяльності, при вирішенні мислительних завдань, і ті, що проявляються в процесі оцінки поведінки, якостей особистості.

Проведений ученими науковий аналіз досліджуваного феномену висвітлює коло нез'ясованих проблем формування критичного мислення учнів цієї вікової категорії.

Аналіз педагогічної практики, спостереження за діяльністю вчителів початкових класів указують на недооціненість цієї проблеми. Основи критичного мислення досить часто не закладені у молодших школярів. Окрім того, переважна більшість педагогів не готова до розв'язання цих завдань. У діяльності багатьох із них переважає монологічна спрямованість навчально-виховного процесу, що не забезпечує розвиток самостійності, критичності та незалежності школярів.

Мета статті – проаналізувати педагогічні можливості використання технологій розвитку критичного мислення на уроках у початковій школі.

Виклад основного матеріалу. Тенденція системи освіти до засвоєння знань, яка була традиційною й виправданою ще кілька років тому, більше не відповідає сучасному суспільному ладу, що вимагає виховання самостійних, ініціативних та відповідальних особистостей, здатних ефективно взаємодіяти в ході виконання суспільних, виробничих та економічних завдань. Неможливо навчити людину на все життя. Бажання самостійно та творчо оволодівати знаннями, виконувати завдання, які потребують проявів критичності розуму, уяви, фантазії – неодмінна умова виникнення глибокого інтересу до навчальних предметів. Пріоритетними в цьому сенсі стають сучасні педагогічні технології, які забезпечують активні форми діяльності учнів, залучають їх до творчого процесу пізнання, дослідження проблем, прояву власної думки та самореалізації.

Ефективність будь-якої педагогічної технології залежить від багатьох чинників, зокрема від її гуманістичної спрямованості, що вимагає реалізації особистісного підходу до відбору змісту освіти, методів, організаційних форм навчання, процесу навчання в цілому.

Важливо зазначити, що критичне мислення формується поступово, воно є результатом щоденної співпраці вчителя і учнів. Учителю треба пам'ятати, що навчити молодших школярів мислити критично з першого заняття фактично неможливо. Тому дуже важливо систематизувати та узагальнити педагогічні умови формування критичного мислення, що стимулювали б учнів початкових класів до критичного аналізу й раціонального прийняття рішень.

У педагогіці поняття «критичне мислення» є абстрактним, узагальненим і поряд із ним використовуються такі споріднені поняття, як самооцінка, критичність, самокритичність,

критичний аналіз, творчість, прийняття рішень, генерація ідей, рефлексія. У педагогічній літературі критичність розглядається як свідомий контроль за ходом інтелектуальної діяльності, в ході якої здійснюється оцінка роботи, думок, гіпотез, шляхів і способів їх доведення тощо [1, с. 134].

У філософії критичне мислення характеризується вмінням логічно мислити та аргументувати, аналітично дискутувати та правильно висловлювати думку.

Для освітнього процесу, пізнавальної діяльності критичне мислення – вищий порядок мислення (за шкалою когнітивних здібностей Б. Блума). Так, Д. Халперн критичне мислення визначає як творче мислення, здатне розвивати «вміння мислити», «мислити про смисл», «мислити про своє мислення». Один із провідних спеціалістів у галузі теорії та практики критичного мислення М. Ліпман дійшов висновку, що критичне мислення – це мислення вищого рівня, майстерне, відповідальне, нестандартне, діалогічне й самокорекційне мислення, що приводить до правильного висновку.

Критичне мислення слід розуміти як процес розгляду ідей з багатьох точок зору, відповідно до їх змістових зв’язків та порівняння їх з іншими ідеями. Критичне мислення – антипод догматичного. Воно піднімає людину до рівня Людини, яка не піддається маніпуляціям, не боїться думати, оцінювати, порівнювати. Тому перед сучасною освітою стоїть завдання виховати людину незалежною, вільною, здатною самостійно осмислювати явища навколишньої дійсності, відстоювати власну думку. Таким чином, критичне мислення визначаємо як здатність особистості самостійно оцінювати реальність, інформацію, знання, дії, думки і висловлювання інших людей, здатність знаходити ефективні рішення на основі існуючих стереотипів і розроблених критеріїв.

Провідні психологи та педагоги наголошують на *ознаках*, за якими можна визначати себе як критично мислячу особистість: відкритість до інших думок, тобто здатність прислухатися до інших думок, оцінювати різні шляхи та способи вирішення проблеми; компетентність – прагнення обґрунтовувати свою думку за допомогою реальних фактів і знання справи; інтелектуальна активність; виявлення інтелектуальної ініціативи в конфронтаційних ситуаціях, небайдуже сприйняття подій; цікавість; здатність проникати в сутність джерел інформації; самостійність мислення; відсутність страху перед незгодою з групою, нездатність до некритичного наслідування думки інших; уміння дискутувати; уважне ставлення до протилежних думок, уміння висувати ідеї, що об’єднують; проникливість – здатність проникати в сутність питання, явища, інформації, не розпорошуватися на дрібні деталі; самокритичність – розуміння особливостей свого мислення, своїх «окулярів» [6, с. 100].

Технологія розвитку критичного мислення – педагогічна система, спрямована на формування в школярів аналітичного мислення. У витоків цього напряму стояли видатні вчені Л. Виготський, Дж. Дьюї, М. Коул, Д. Вертч, Д. Брунер. Ця технологія має унікальний набір прийомів і технік, що дають змогу на уроці створювати ситуацію розвитку вміння мислити.

Для нашого дослідження важливо вивчити педагогічні умови в контексті визначення особливостей формування критичного мислення учнів початкових класів. Аналіз психолого-педагогічних праць, присвячених вирішенню проблеми вивчення особливостей мисленнєвої діяльності молодших школярів, дозволяє виділити актуальні педагогічні умови цього процесу.

Однією з умов формування критичного мислення є *психологічний клімат* на уроці. Під психологічним кліматом ми маємо на увазі відкритість учнів до спілкування та обговорення різних проблем. Із цією метою на уроках української мови можна використовувати проблемні ситуації.

Метод проблемних ситуацій – це спосіб навчання, який передбачає створення проблемної ситуації перед ознайомленням з новою темою. Наприклад, перед написанням твору-міркування можна попросити учнів пояснити значення приказок: «В одне вухо входить, а в друге виходить», «Косо, криво, аби живо», «Хто діло робить, а хто ґави ловить», «Життя прожити – не поле перейти». Метод проблемних ситуацій не можна плутати з методом проблемного навчання як одним із дослідницьких методів. Під час розвитку критичного мислення учням початкових класів слід запропонувати проблемну ситуацію з метою

активізації уваги. Методисти зазначають, що молодші школярі не завжди схильні вільно розмірковувати над важливими ідеями, але часто чекають, доки вчитель скаже їм єдину правильну відповідь. Лише учні, які використовують критичне мислення, можуть поєднувати ідеї по-різному. Деякі ідеї можуть здаватися безглуздими, однак вони можуть набути певної цінності після подальшого вдосконалення й коригування.

Для того, щоб процес мислення відбувався вільно, учні на уроках повинні знати, що вони можуть вільно міркувати, породжувати припущення та встановлювати їх очевидність чи безглуздість. Коли учні зрозуміють, що це дозволено, вони активніше здійснюватимуть критичний аналіз. Однак слід провести чітку межу між дозволом і поблажливістю. Учні повинні усвідомити, що вони несуть відповідальність за якість своєї думки та чесність зворотного зв'язку. Для сприяння розвитку критичного мислення важливою умовою є виділення часу, достатнього для обміну думками. Це означає, що молодші школярі повинні мати достатньо часу для збору інформації з певної мовної теми. Після того, як учні зібрали необхідний мовний матеріал, учитель може запропонувати активним учням проявити ініціативу. Під час такої роботи вчитель моделює процес мислення та підтримує учнів, демонструє, як можна критично мислити, формулює ідеї аргументованого мислення, заохочує повагу до різних точок зору, може ставити під сумнів висновки та знання як власні, так і інших, заохочує учнів до тієї ж критичної роботи.

Критичне мислення допомагає учням усвідомити і набути таких умінь, як повага до думок інших, уміння уважно слухати, уміння й навички викладати матеріал у формі повідомлення. Робота в групах чи в парах заохочує до спілкування між дітьми, уважного ставлення та допомоги один другому.

Важливою психолого-педагогічною умовою розвитку критичного мислення є *використання вчителем на уроці запитань різних типів.* Ідея полягає в тому, що просто запам'ятати якийсь факт – це питання або мета дуже «низького рівня». На іншому кінці шкали – дії «високого рівня», такі як генерування нових ідей або отримання нових висновків. *Прості (буквальні) запитання* – запитання, даючи відповіді на які слід назвати деякі факти, пригадати інформацію. Їх часто використовують у традиційних формах контролю. Зазвичай, вони розраховані на механічне пригадування, учневі достатньо мати знання про обмежений фрагмент певної сфери знань, щоб успішно відповісти. Уточнювальні запитання, як правило, позбавлені «пізнавального ядра». Учні вперше приймають план дій, ставлять запитання, уточнюють, не розуміють сенсу діяльності тощо. (Це так? А так можна? Як це потрібно?) Часто такі запитання починаються зі слів: «Отже, ви говорите, що..?», «Якщо я правильно зрозумів, то..?», «Я можу помилитися, але здається...», що надають учням можливість дати відгуки про сказане. Іноді їх ставлять, з метою отримання інформації, відсутньої в повідомленні. *Інтерпретаційні (пояснювальні) запитання.* Такі запитання починаються зі слова «Чому?». Запитання на витлумачення розроблені для пошуку зв'язків між ідеями, фактами, визначеннями та цінностями. Орієнтовні запитання на витлумачення: «Чому, на вашу думку..?» Або: «У чому, ви думаєте, причина того, що..?». *Творчі запитання.* Якщо в запитанні є частка «б», елемент умовності, передбачення, то ми називаємо його творчим. «Що змінилося б у світі, якби……?».

Ці запитання спонукають до створення нових сценаріїв, наприклад: «Як ви думаєте, що могли б зробити ці два персонажі?» Або: «Яким міг би бути інший шлях подолання труднощів, що нас спіткали?», «Як працює трактор?», «Звідки взялася електрика?» *Оцінювальні запитання.* Запитання на оцінку вимагають від учня вироблення суджень на зразок: добре чи погано, правильно чи неправильно відповідно до визначених учнем стандартів. Подібні запитання пропонують інтегрувати нову інформацію до особистої системи переконань та приймати відповідні судження. Це передбачає складні процеси розуміння та інтеграції, які надають освітньому процесу особистісного характеру, а учневі – можливість висловлювати власні думки та принципи. Ці запитання передбачають оцінювання якості набутої інформації або в деяких випадках власної поведінки щодо нової інформації. *Практичні запитання.* Якщо запитання спрямоване на встановлення взаємозв'язку між теорією і практикою, ми називаємо

його практичним. «А як би ви повелися на місці героя?»

Молодші школярі полюбляють записувати запитання на пелюстках ромашки. Ставлячи учням непрості запитання, педагог виявляє повагу до їхнього мислення. Учні починають розуміти, що оволодіння фактичними знаннями – це лише один із видів навчання, що необхідно їм для інтеграції, аналізу та використання інформації в міру її цінності. Учні також поступово починають усвідомлювати, що знання – це не лише те, що написано в книзі або промовлено вчителем.

Тому зміст запитання важливий, оскільки воно має спонукати учнів до проявів критичного мислення, водночас важливо й те, як ставиться це запитання. Важливо створити сприятливий психологічний клімат на уроці, щоб учні відчували себе комфортно та безпечно. Існує багато способів здійснити це вчителеві: похвалити учнів за навчальні досягнення; спокійно реагувати на неправильні чи неповні відповіді, звертати увагу учнів на те, що було правильно, спокійно повторювати запитання, перефразовувати їх, що може допомогти учням краще розуміти його; враховувати індивідуальні можливості учнів. Важливо, щоб учитель поважав думку кожного учня; заохочував повагу та взаємодопомогу серед учнів.

У роботі з учнями вчитель може використовувати активне слухання: установлювати зоровий контакт з кожним учнем у класі, вільно рухатися по всій аудиторії та навмисно підходити до кожного з учнів, називати ім’я того, до кого звертається, уважно і до кінця вислуховувати думку учня, посміхатися тощо.

Важливо побудувати навчальний простір таким чином, щоб співпраця та комунікація учнів були легкими та природними. Традиційні класні кімнати нагадують місця для церемоній, де учні сидять рядами, як на аудієнції чи зборах, а вчитель сидить попереду; часто його стіл розміщується ще й на підвищенні. На уроках у початковій школі можна організувати класний простір таким чином, щоб учні мали змогу спілкуватися та працювати разом. Звичайно, вибір того чи іншого способу облаштування простору залежить від того, які меблі є у класі.

Отже, головними педагогічними чинниками розвитку критичного мислення учнів початкових класів є такі: час, очікування ідей, вільне спілкування, повага до думки інших, віра у власні сили, активна життєва позиція.

Висновки та перспективи подальших досліджень. З огляду на викладене вище ми дійшли висновків, що критичне мислення – важливий процес, який має починатися з постановки проблеми, продовжуватися пошуком і осмисленням інформації та закінчуватися прийняттям рішення щодо вирішення певної проблеми. Доведено, що використання технологій розвитку критичного мислення сприяє підвищенню сприйняття інформації, зростанню інтересу як до виучуваного матеріалу, так і до навчання, умінню критично мислити, з відповідальністю ставитися до власного навчання, співпрацювати з іншими, підвищенню якості освіти учнів початкової школи, бажанню і вмінню стати людиною, яка вчиться протягом усього життя. Подальших досліджень потребує проблема пошуку інших шляхів підвищення навчальної мотивації молодших школярів як необхідна передумова компетентнісного підходу в початковій освіті.

Список використаної літератури

1. Авершин А. О. Формування критичного мислення у студентів інженерно–педагогічних ВНЗ. *Проблеми інженерно-педагогічної освіти*. 2009. № 24–25 С. 134–145.
2. Клустер Д. Что такое критическое мышление. *Русский язык*. 2002. № 29. С. 3.
3. Комар О. Інтерактивні технології – технології співпраці. *Початкова школа*. 2004. № 9. С. 5–8.
4. Коротун І. Інтерактивні техніки і технології групової роботи на уроках. *Початкова освіта*. 2007. № 4. С. 21–23.
5. Кроуфорд А. Технологія розвитку критичного мислення учнів. К.: Плеяда, 2006. 220 с.
6. Сорина Г. В. Критическое мышление: История и современный статус. *Вестник Московского университета. Серия 7. Философия.* 2003. № 6. С. 97–110.
7. Шимон Л. Розвиток критичного мислення учнів початкових класів. *Вісник ЖДУ ім. І. Франка.* 2009. № 44. С. 1–3.

TECHNOLOGIES OF CRITICAL THINKING DEVELOPING AS A MEANS OF INCREASING THE EDUCATIONAL MOTIVATION OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS

Remnyova Nina
graduate student
Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University

Introduction. *The article describes the content and signs of critical thinking, its importance for teachers and students. It investigates theoretical and practical aspects of formation of critical thinking of grade school students. The article gives a detailed analysis of the possibilities of using technologies of development of critical thinking at primary school classroom. The positive impact of the use of the above mentioned technologies on enhancing students' educational motivation is emphasized.*

The purpose *of the article is to analyze pedagogical possibilities of using technologies of development of critical thinking at lessons in elementary school.*

Methods. *Study of normative documents and works on topical problems of primary education, analysis, synthesis of philosophical, psychological and pedagogical, linguistic and methodological literature on the problem; comparison, systematization of theoretical and practical experience.*

Results. *It was stressed that critical thinking is an important process that must begin with the problem statement, continue with the search and comprehension of information, and end with the decision to solve a particular problem.*

Conclusion. *The material of the article suggests that the use of technologies of development of critical thinking helps to increase the perception of information; it inhances the interest both to the material being taught and the learning process in general; it develops the abilities to think critically, to be responsible for one's own learning, to cooperate with others; it improves the quality of elementary school pupils' education; it excites the desire and ability to become a lifelong learner.*

Key words: primary school pupils, critical thinking, technology, development, critical analysis, creativity, self-criticism, decision-making, idea generation, reflection.

References

1. Avershin, A. O. (2009) Formuvannya krytychnoho myslennya u studentiv inzhenerno–pedahohichnykh VNZ. *Problemy inzhenerno-pedahohichnoyi osvity, 24-25, 134-145* [in Ukrainian].
2. Kluster, D. (2002) Chto takoye kriticheskoye myshleniye. *Russkiy yazyk, 29, 3* [in Russian].
3. Komar, O. (2004) Interaktyvni tekhnolohiyi – tekhnolohiyi spivpratsi. *Pochatkova shkola*, 9, 5–8 [in Ukrainian].
4. Korotun, I. (2007) Interaktyvni tekhniky i tekhnolohiyi hrupovoyi roboty na urokakh. *Pochatkova osvita*, *4, 21–23* [in Ukrainian].
5. Krouford, A. (2006) Tekhnolohiya rozvytku krytychnoho myslennya uchniv. K.: Pleyada, 220 [in Ukrainian].
6. Sorina, G.V. (2003) Kriticheskoye myshleniye: Istoriya i sovremennyy status. *Vestnik Moskovskogo universiteta. Seriya 7. Filosofiya*, 6, *97–110* [in Russian].
7. Shymon, L. (2009) Rozvytok krytychnoho myslennya uchniv pochatkovykh klasiv. *Visnyk ZHDU im. I. Franka, 44, 1–3* [in Ukrainian].

ТЕХНОЛОГИИ РАЗВИТИЯ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ КАК СРЕДСТВО ПОВЫШЕНИЯ УЧЕБНОЙ МОТИВАЦИИ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Ремнева Нина Юрьевна
аспирантка
Глуховский национальный педагогический университет имени Александра Довженко

В статье раскрыты содержание и признаки критического мышления, его значение для учителя и учеников. Исследованы теоретические и практические аспекты формирования критического мышления учащихся начальных классов. Проанализированы возможности использования технологий развития критического мышления на уроках в начальной школе. Подчеркивается положительное влияние использования указанных технологий на повышение учебной мотивации учащихся.

Ключевые слова: *ученики начальной школы, критическое мышление, технология, развитие, критический анализ, творчество, самокритичность, принятие решений, генерация идей, рефлексия.*

Отримано редакцією 25.09.2019 р.